

CEMİL KOÇAK • Rejim Krizi

İletişim Yayınları 1918 • Araştırma-İnceleme Dizisi 322
ISBN-13: 978-975-05-1275-9 • ISBN-13: 978-975-05-0758-8 (Tk. No.)
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Siyami Kuzu
DİZİN Birhan Koçak
BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CEMİL KOÇAK

Rejim Krizi

Türkiye’de İki Partili

Siyâsî Sistemin

Kuruluş Yılları

(1945-1950)

CİLT 3

CEMİL KOÇAK, 1956'da İzmir'de doğdu. Orta öğrenimini İzmir'de tamamladıktan sonra, 1978'de SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. SBF'de yüksek lisans ve doktora eğitimine devâm etti (1978-1980). Âfet İnan Tarih Araştırmaları Ödülü'nü kazanan (1990) *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* yazarın doktora tezidir (1985). Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi doktorasından sonra, 1991 yılında Siyasal ve Sosyal Bilimler doçenti oldu. *Abdülhamid'in Mirası* (1990) ile Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü kazanan (1991) *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* (1991) adlı araştırmaları yayımlandı. Makaleleri ve kitap tanıtım yazıları, başta *Tarih ve Toplum* ve *Toplumsal Tarih* olmak üzere, çeşitli dergilerde yayımlandı. Samet Ağaoglu'nun *Siyâsi Günlük; Demokrat Parti'nin Kuruluşu* adını taşıyan günlükünü (1992) ve Haldun Derin'in *Çankaya Özel Kalemini Anımsarken (1933-1951)* adlı anılarını (1995) yayına hazırladı. Sabancı Üniversitesi tarafından 1998 yılında yayımlanan *Birinci Meclis* adlı kitabın da editörlüğünü yaptı. 2003 yılında İletişim Yayınları tarafından *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)* adlı kitabı yayımlandı. *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* kitabı da yine aynı yayınevinden 2005 yılında çıktı. Bunu *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabı (2006) izledi. *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* (2009) ve *Tek Parti Döneminde Muhalif Sesler* (2011) başlıklı kitaplarında çeşitli yazılarını bir araya topladı. *Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları: İkinci Parti* (cilt 1) adlı çalışması 2010'da, serinin ikinci cildi *İktidar ve Demokratlar 2012*'de yayımlandı. 1984-1999 yılları arasında TÜBİTAK'ta çalışan ve 2007'de profesör olan yazar, halen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak, yakın dönem siyâsi tarihimize ilgili araştırmalarını sürdürmektedir.

YAZARIN KAYNAKÇA NOTU: Okuyucuların tam bir kaynakça künyesi elde edebilmeleri için son cilde kadar sabretmeleri gerekecek. Gerçi her cildin dipnotlarında kaynakları olabildiğince açık bir şekilde belirtiyorum, fakat yine de tam künyelerine ancak son ciltte yer verebileceğim. Bununla birlikte her cildin ayrı bir dizini bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	9
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

RECEP PEKER HÜKÛMETİ'NİN KURULUŞU	15
1. DEMOKRAT PARTİ'NİN PARADOKSU.....	16
2. YENİ MECLİS.....	23
3. RECEP PEKER HÜKÛMETİ.....	26
Peker Hükûmeti'nin programı.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET NOTALAR SAVAŞI	55
1. SOVYET NOTASI.....	55
ARA EK I: Boğazlar rejimi hakkında birinci Sovyet notası (7 Ağustos 1946).....	58
2. TÜRK CEVÂBÎ NOTASI.....	92
ARA EK II: Boğazlar rejimi hakkında birinci Türk cevâbî notası (22 Ağustos 1946).....	93
3. İKİNCİ SOVYET NOTASI.....	114
ARA EK III: Boğazlar rejimi hakkında ikinci Sovyet notası (24 Eylül 1946).....	115

4. İKİNCİ TÜRK CEVÂBÎ NOTASI	139
ARA EK IV: Boğazlar rejimi hakkında ikinci Türk cevâbî notası (18 Ekim 1946).....	140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİSTE HARÂRET	179
1. '46 SEÇİMİNE DÂİR TARTIŞMALAR.....	179
2. İL GENEL MECLİSİ SEÇİMİ.....	200
3. MATBUAT KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ.....	202
4. TÜRK CEZÂ KÂNUNU'NUN 140 ve 159. MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ.....	222
5. SOL ÜZERİNE TERÖR (I): İNSAN HAKLARI CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE KAPATILMASI.....	228
6. İSMET İNÖNÜ'NÜN MECLİSİ AÇIŞ KONUŞMASI.....	239
7. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI.....	242
8. SOL ÜZERİNE TERÖR (II): SOL/SOSYALİST PARTİLERİN, SENDİKALARIN VE YAYIN ORGANLARININ SIKIYÖNETİM TARAFINDAN KAPATILMASI.....	247
9. SİYÂSÎ KRİZİN DORUK NOKTASI.....	251

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ KONGRESİ	261
ARA EK I: Demokrat Parti tüzüğü (1947).....	273
ARA EK II: Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi'nde kabûl edilen ana dâvâlar komisyonu raporu: "Hürriyet Misâkı".....	285

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR, "CADI AVI" VE DEMOKRATLAR	305
1. SOL ÜZERİNE TERÖR (III): İÇİŞLERİ BAKANI ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN KOMÜNİZM VE KOMÜNİST FAALİYETLERE İLİŞKİN AÇIKLAMASI VE DEMOKRAT PARTİ'NİN KOMÜNİSTLİKLE SUÇLANMASI.....	306

2. SOL ÜZERİNE TERÖR (IV): İRKÇILIK-TÛRANCILIK DÂVÂSININ RÖVANŞI OLARAK ÖNER-YÜCEL DÂVÂSI; KÖY ENSTİTÜLERİ İLE ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TÂRİH-COĞRAFYA FAKÛLTESİ'NE AYNI ANDA MİLLİYETÇİ VE ANTİ-KOMÜNİST BİR SALDIRI	312
Eskimiş, fakat unutulmamış bir dâvâ: İrkçılık-Tûrancılık dâvâsının sonu	313
Üniversiteler ve komünizm	318
Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (I)	321
Sola ve sol yayınlara karşı saldırı dalgası	324
Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (II)	332
Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler ve saldırılar	337
Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (III)	342
DTCF hedef tahtasına yerleştiriliyor	343
Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (IV)	346
CHP 7. Kurultayı'nda milliyetçilik tartışmaları	363
DTCF'deki solcu hocaların tasfiye süreci	371

ALTINCI BÖLÛM

TÛRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ZİRVE NOKTASI: TRUMAN DOKTRİNİ	413
1. TRUMAN DOKTRİNİ'NE DOĞRU	414
2. TRUMAN DOKTRİNİ'NİN İLÂNI	470
3. TRUMAN DOKTRİNİ SONRASI	482

YEDİNCİ BÖLÛM

SERTLEŞME	513
1. KÖYLERDE MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMLERİ	513
Arslanköy olayı	515
Senirkent olayı	516
2. MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ	516
3. KENT VE KASABALARDA MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMİ	525

4. İSKÂN KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ	527
5. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI	532

SEKİZİNCİ BÖLÜM

**1940'LARIN İKİNCİ YARISINDA
SOSYAL POLİTİKA:
DEVLET, SINIFLAR, PARTİLER VE
DAYANIŞMACI/VESÂYETÇİ İDEOLOJİ**

1. TEK-PARTİ DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA	539
2. 1945-1950 DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA	550
Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu	551
İş Kazâları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kânunu	552
İşçi Sigortaları Kurumu'nun kuruluşu	556
İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuruluşu	558
Siyâsî partiler ve sosyal politika	560
İhtiyarlık Sigortası Kânunu	565
Hastalık ve Analık Sigortası Kânunu	567
İş Kânunu'nun değiştirilmesi	569
İş Mahkemeleri Kânunu	573
Siyâsî partiler, sendikalar ve grev hakkı sorunu: İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kânunu	574
İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kânunu	577

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

<i>DİZİN</i>	597
--------------------	-----

GİRİŞ

Serinin bu üçüncü cildinde yaklaşık bir yıllık dönemi gözden geçireceğim. 1946 seçiminin hemen ardından 1947 yılının yaz başına kadar geçen sürede iktidarı ve muhalefeti yine birlikte ele alıyorum. DP'nin kuruluşundan beri izlediğimiz siyâsî anlaşmazlıklar ve çatışmalar, bu defâ “rejim krizi” olarak karşımıza çıkacak. Bu sırada çoktan Cumhuriyetin en uzun ömürlü muhalefet partisi ünvanını almış olsa da, DP'nin âkıbetinin ne olacağı hâlâ belirsizdi. Pek çok faktör bu sorunun yanıtının içini doldurmaya hazırlanıyordu. Rejimin sonu gelmiş miydi, yoksa kısa bir süre sonra gelecek miydi sorusu, bu bir yıllık dönemin en önemli ve can yakıcı sorusu olarak hâlâ yanıt bekliyordu. Bir yıl boyunca bu mesele gündemin ilk sırasında yer alacak ve ele almam için gelecek cildi bekleyecek olan 12 Temmuz Beyannâmesi'ne giden süreç, hayli ağır, yoğun ve şiddetli çatışmalar içeren bir dönemi kapsayacaktır.

Şimdi bu ciltte karşılaşacağımız konulara ve meselelere kısaca bir göz atalım: DP, hatırlanacağı gibi, henüz kuruluşunun üzerinden altı ay kadar geçtikten sonra seçime katılmış ve karşılaştığı engeller sonucunda sâdece hayal kırıklığına uğramakla kalmamış, fakat iktidâra karşı güvenini de kaybetmişti. Bu durum, kamuoyunun da iktidâra yönelik tepkisini çoğaltacaktır. Hele tek-parti dö-

neminin ideolojik yapılanmasında önemli bir isim olarak tebârüz etmiş Recep Peker'in Başbakanlığa atanması, hiç kuşkusuz "rejim krizi"nin derinleşmekte olduğuna dâir önemli bir işâretti. Recep Peker'in Başbakanlığı muhakkak ki, muhalefetin olası sert ve radikal tutumuna karşı iktidârın ilk önlemi olarak görülebilirdi. İktidar, böylece DP karşısında hiç de yumuşama eğiliminde olmadığını belli etmişti.

DP'ye gelince; zâten muhalefet partisi içinde pek çok kişi, daha seçimlere katılma aşamasında bile, hatırlanacağı gibi, parti politikasıyla aynı görüşte olmadığını açık bir dille belirtmişti. DP'nin kuruluş aşamasından beri süren iç anlaşmazlıklarını bu dönemde de izlemeye devâm edeceğiz. Yine de Peker Hükûmeti, muhalefetin üzerine şiddetle gittikçe, muhalefet partisi ister istemez iç anlaşmazlıklarını ertelemek zorunda kalacaktır. Ama DP içinde de bir birikim olduğunu unutmamalıyız. Bu birikimin daha 1947 yılının hemen başında DP'nin ilk kongresinde ortaya çıkacağına da şahit olacağız. Kongre atmosferi, bize muhalefet partisi içindeki ayrılığın öyle kolay kolay çözülemeyeceğini anlatacaktır. DP içinde krizin tohumları daha en baştan zâten atılmıştı; nasıl gelişmekte olduğunu bu ciltte yakından izleme fırsatı bulacağız.

Tıpkı DP'de olduğu gibi, CHP'de de fikir ayrılıkları belirginleşmeye başlıyordu. Sâdece görüş ayrılıkları değildi söz konusu olan; farklı görüşlere sâhip politikacılar arasında sertleşme eğilimi gösteren anlaşmazlıklar da yine bu dönemde kendisini göstermeye başlamıştı bile. CHP içinde de yönetim kademelerinde yeni rejimin âkıbeti konusunda olsun, muhalefete karşı izlenmesi gereken politika konusunda olsun birbirinden hayli uzak görüşleri, bu ciltte yakından tanıma fırsatımız olacak. Siyâsî görüş ayrılıkları, kişisel çatışmalarla da bütünleşme sürecine girmişti. İktidar partisi de homojen bir bütünlük içinde değildi. Zâten başından beri değildi, hiç de olmamıştı. Her iki parti de bu çalkantılardan uzak duramayacaktır. Bu bakımdan asıl gelecek ciltte göreceğimiz partiler içindeki krizleri, bu ciltte de hissetmemek mümkün değildir.

Yine de iktidarla muhalefet arasında ortak bir payda vardı; o da, dönemin milliyetçiliğine yaslanan anti-komünizm dalgasıydı. Bu dalga, bütün toplumu içine çekecektir. Burada tek ayrılık noktası,

kimin daha çok anti-komünist olduğu yolundaydı. İktidar da, muhalefet de birbirlerini komünist olmakla suçlarken, aslında açık artırmayı yükseltmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Yine de iktidarın ithamlarının muhalefetçe nasıl usta bir manevra ile kendisine karşı kullanıldığını da izleyeceğiz.

Küçük bir solcu/komünist grubun nasıl ezildiğini hep birlikte görme fırsatımız olacak. Millî olmanın ve milliyetçilik dalgasının, bir anlamda 1944 İrkçılık-Tûrancılık dâvâsının rövanşı şeklinde alabildiğine yükseldiğini uzun uzun anlatmaya çalışacağım. Solun kendisini değil, esas olarak bu siyâsî atmosferin boğuculuğunda nasıl turpanlandığını ve yeniden tamâmen tasfiye edildiğini göstermeye çalışacağım. Sözün kısası “cadı avı”nın bu bir yıl içinde de, sonrasında da alabildiğine nasıl ve niçin körüklendiğini uzun uzun anlatacağım. Köy Enstitüleri ile Ankara Üniversitesi Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi’ne yönelik milliyetçi ve anti-komünist saldırıların nasıl senkronize olarak gerçekleştiğine tanık olacağız. Sahnenin önünde Kenan Öner-Hasan Âli Yücel dâvâsı sürerken, bütün bu gelişmelerin neden ve nasıl bu dâvâyâ eklemlediğini, dâvânın milliyetçi ve anti-komünist bir dalgayı nasıl körüklediğini ve bu dalganın bumerang gibi dâvânın seyrine nasıl yön verdiğini, sarmal bir kurgu içinde anlatmaya çalışacağım.

Elbette dış politikada bu havayı yaratan çok önemli gelişmeler sürüyordu: Türk-Sovyet ilişkileri, savaşa hayli yakındı; sınır savaşı çoktan notalar savaşına dönüşmüştü bile. ABD’nin bu aşamadaki kararları, sâdece Türkiye için değil, benzer durumdaki bütün ülkeler için istikâmet tâyin ediciydi. Bu bakımdan yine ABD Dışişleri Bakanlığı dökümanlarının ışığında Truman Doktrini’ne giden yolu ve hemen sonrasını gâyet ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermeye gayret edeceğim. Türkiye’nin dış politika seyriyle iç politikası arasındaki yakın ilişkileri bu sâyede irtibatlandırmak mümkün olacaktır. İktidarla muhalefet arasında ise dış politika çizgisine ilişkin herhangi bir tartışma yaşanmayacaktır. Bu alan da her ikisi arasında bir başka ortak paydayı oluşturuyordu.

Dönemin ideolojik ortak paydasını daha yakından görebilmek için bu ciltte sosyal politika alanındaki gelişmelere de bağımsız bir bütün hâlinde yer vermek istedim. Daha önce iki kez yayınlama

fırsatı bulduğum bu bölümü.¹ küçük eklemelerle okuyucunun yeniden dikkatine sunuyorum.

Dönemin tamâmına yayılmış ideolojik eksenini tam ve kesin olarak tanımlayabilmek için bu alan önemli bir fırsat sunmaktadır. Okuyucu, bu bölümde gerek iktidar, gerekse muhalefet partisinin devletçi, milliyetçi, anti-komünist, vesâyetçi ve dayanışmacı ideolojiyi nasıl ortaklaşa paylaştığına tanık olacaktır. Eğer bu bölüm bu seride yer almasaydı, bu türden bir ortaklığın yeterince vurgulanması da güç olurdu.

Yine bu bölümde dönemin diğer siyâsal partilerinin de sosyal meselelere ve özellikle de sosyal politikaya nasıl yaklaştıklarını görmek mümkün olacaktır. Şimdiye kadar gerek CHP'nin ve gerekse DP'nin özel olarak bu alandaki ideolojik ve siyâsî yaklaşımlarını ele alma fırsatımızın olmadığı hatırlanacak olursa, şimdi artık bunu gözden geçirmenin zamânıdır.

Bu alanda özellikle sendikalar yasası ile grev meselesi, partilerin bir başka ortak görüşünü yansıtmaları açısından da ele alınmayı gerekli kılar. İktidârın olsun, muhalefetin olsun, devletin vesâyetçi ağını kurmakta nasıl ortak bir anlayış içinde olduğu, toplumun dayanışmacı bir ideolojik kılıf içinde ele alınması gerektiğine ilişkin yine ortak anlayışları, sosyal politika alanında kendisini gösteren bütün gündem maddelerini derinden etkileyecektir.

Bütün bunları vurguladıktan sonra iktidarla muhalefetin ayrıştığı konuları da ele alacağımı belirtmek isterim. Elbette CHP ile DP'nin bütün görüşlerinin örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Farklılıklara özenle işaret etmeye çalışmakla birlikte; benzerliklerin öne çıktığını görmemek de imkânsızdır.

Bu bölümde ilk kez kronolojik bir kopma açıkça görülecektir. 1945 yılında başlayan sosyal politika meselelerini, bütünlüğünü hiç bozmadan 1950'ye kadar taşıyorum. Bir anlamda serinin ilk tematik bölümünü oluşturdum. Bu ciltte yer almasının nedeni ise, 1947 yılında gündeme gelen sendikalar yasasının tam da bu ciltte ele aldığım döneme oturmasıdır. Bu alandaki bütün gelişmelerin dönemin tamâmına yayıldığını ve 1945-1950 dönemi-

1 Cemil Koçak, "1940'ların İkinci Yarısında Sosyal Politika: Devlet, Sınıflar, Partiler ve Dayanışmacı/Vesâyetçi İdeoloji", *Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 222-271 ve *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 451-507.

ne ilişkin çerçeveyi bütünüyle kapsamaya gayret ettiğimi de eklemeliyim.

Burada inceleyeceğim bir yıla yakın sürenin “rejim krizi” ile başlayıp böyle devâm ettiği hatırlanacak olursa, hayli çatışmalı ve krizlerle dolu bir süreci mercek altına aldığım kolayca ortaya çıkar. Bir yandan iç ve bir yandan da dış politikayı ele alırken, zaman zaman kronolojik bakımdan zorunlu atlamalar yapmak zorunda kalmam, konuların ve temaların bütünlüğünü bozmamak endişesinden kaynaklandı. Üstelik zaman zaman da kurguyu sarmal bir eksenle ele almak zorunda kaldım; pek çok faktörün aynı zaman diliminde, bir arada ve karşılıklı etkiler içinde ele alınması gereği, belki de sarmalın karmaşıklığını göstermek bakımından yararlı olacaktır.

Her ne olursa olsun meselelerin birbirleriyle temas çizgilerini gözden kaçırmamaya çalıştım. Temâsın çok boyutluluğu karşısında da sarmal çizgiye başvurdum. Bu açıdan bâzı olaylar, kendi karmaşıklığı içinde, birbirleriyle iç içe geçmiş, ama aynı zamanda da eş zamanlı olarak ele alındı. Sarmal kurgudan kasdım budur. Okuyucunun bu karmaşıklığı hissedeceğini, fakat yine de bütünsellik içinde her meselenin ya da olayın kendi iç akışını da rahatsızlık hissetmeden izleyebileceğini ümit ediyorum. Bunu sağlamak için zaman zaman daha çok alt başlık kullanmayı tercih ettim. Bütün bu önlemlerin metni okumayı olabildiğince kolaylaştıracağını umuyorum.

Şimdi artık “rejim krizi”nin bütün safhalarına bir göz atabiliriz demektir.

RECEP PEKER HÜKÛMETİ'NİN KURULUŞU

Bu kısımda, önce “rejim krizi”ne yol açacak gelişmeleri ayrıntıları ile gözden geçirecek, krize giden yola döşenen taşları tek tek belirleyecek ve ardından krizin nasıl adım adım tırmandığını göreceğiz. Başbakan Recep Peker ve hükûmeti, dönemin tamâmına hâkim olacaktır. Bu hâkimiyetin iktidar ve muhalefet ilişkilerini nasıl zehirlediğini ve siyâsi ortamı nasıl gerginleştirdiğini gözler önüne sererek, gerek iktidârın ve gerekse muhalefetin sonraki adımlarını açıklamaya çalışacağım. Bütün bu süreç bir yıldan biraz daha uzun bir zamâna yayılacaktır. Kısaca “rejim krizi” olarak tanımladığım dönem budur. Seçimlerden hemen sonra başlayan ve Recep Peker’in Başbakanlıktan düşmesine kadar gelişen olaylar, bu dönemin yapıtaşları sayılabilir. “Rejim krizi”nin son bulması için önemli bir sorunun yanıtlanmasında iktidar kanadının mutâbakata varması gerekiyordu: Tamam mı, yoksa devam mı sorusu nasıl yanıtlanacaktı? Bu sorunun yanıtlanması süreci, “rejim krizi” olarak tanımladığım dönemin bütününe yayılmış olan en önemli siyâsi meseledir. Bütün gelişmeler, bu soruya verilecek olan olası yanıtla göre şekillenmiştir.

1. DEMOKRAT PARTİ'NİN PARADOKSU

DP, bu aşamada yeni bir siyâsî sorun ile karşı karşıya kalmıştı. DP, usûlsüz olduğunu ileri sürdüğü bir seçimden sonra oluşan Meclise katılmalı mıydı, ki bu türden bir girişim muhalefet partisinin seçimleri ve yeni Meclisi meşrû gördüğü anlamına gelebilirdi, yoksa daha radikal bir tutum takınarak Meclisi ve seçimleri protesto mu etmeliydi? Bu soruya verilecek yanıt, bu aşamadan sonraki siyâsî gelişmelerin yönünü tâyin edecekti ve DP içinde taraflar hemen hemen eşit ağırlıktaydı.

DP kurucuları Meclise katılmanın gerektiği kanısındaydılar. Aksi hâlde, son zamanlarda alınan siyâsî mesâfenin tamâmen kaybedilmesi bile mümkündü. İktidar, DP'nin sert siyâsî tutumu üzerine, partinin kapatılması da dâhil olmak üzere, son bir yıldan beri siyâsî alanda kat edilen mesâfeye artık son noktayı koymak isteyebilir ve yeni rejime son verebilirdi. Bu olasılık hâlâ gündemdeydi ve iktidarın inisiyatifinde olmaya devâm ediyordu.

Oysa DP örgütünün en azından hatırı sayılır bir kısmı bu türden bir uzlaşmaya ve ılımlı politikaya karşıydı. Pek çok DP örgütü ve üyesi için bu aşamada Meclise katılmak, hem usûlsüz bir seçimi ve hem de bu seçim sonucunda oluşmuş Meclisi kabul etmek ve meşrûlaştırmak demektir. Bu türden bir politika ise, nihâyet CHP'nin dayattığı bir siyâseti kerhen de olsa onaylamak anlamına gelirdi. Bu uzlaşmacı ve ılımlı politika DP tabanında tepki yaratıyordu. Onlara göre, siyâsî literatürümüze işte tam da bu aşamada giren bir deyim olan "sine-i millet"e dönmek ve Meclisi boykot ederek, bir halk hareketi yaratmak gerekiyordu. Bu türden sert bir politikanın sonuçları ise, tam olarak anlaşılamiyor ve net olarak görülemiyordu. Ama neresinden bakılırsa bakılsın, bu yönde sert bir politika, bir halk ihtilâlini hedef alıyordu ve ne ölçüde başarılı olabileceği de tamâmen belirsizdi.

Nitekim bizzat Mükerrerem Sarol, anılarında, bu konuda şunları yazıyor:

"Bugün geriye bakarak düşünüyorum da, 'sine-i millete dönme' kararı alsaydık, acaba kaç milletvekili arkadaşımız Mecliste kalacak, kaç sine-i millete dönmeye

râzi olacaktı? Doğrusu, pek bu taraflara girmek istemiyorum. Lâfla tutum arasında uzun bir köprünün olduğunu sonradan öğrenecektim.”¹

DP kurucuları, bu yönde bir politikayı engellemek gerektiğine iknâ olmuşlardı. Nitekim Celâl Bayar, yıllar sonra Metin Toker’e, bu aşamada iktidârın DP’yi rahatça, sâdece iki jandarma gönderecek kapatabileceğini ve bu nedenle ülkede yaprak bile kıvıldamayacağını söyleyecektir. Bayar, Toker’e şöyle diyordu: “İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı.”²

Nitekim Nâdir Nâdi de, Metin Toker’in yazdıklarına paralel olarak, “Çankaya’nın eteklerine kadar gelen” halk ihtilâlini gündeme getiren grubun, başta Zekeriyâ ve Sabiha Sertel olmak üzere Özdemir Evliyâzâde olduğunu belirtiyor.³ Bu grup, özellikle Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak nezdinde etkili olmaya çalışıyordu.⁴ Hatırlanacağı gibi, Çakmak artık milletvekiliydi de... Nitekim, gerek Zekeriyâ Sertel, gerekse Sabiha Sertel, anılarında, bu ilişkiyi anlatıyorlar. Sertel’lere göre, CHP iktidârına ve İnönü’ye karşı kitle muhalefeti o dereceye varmıştı ki, sorun yalnızca bu muhalefeti kanalize edebilecek bir önder bulmaktı. Sertel’lerin bu aşamada DP kurucularından ziyâde halk üzerinde daha derin etkisi olabilecek bir isim arayışı içinde oldukları görülüyor. Bu isim, nedense Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olarak saptanmıştı.⁵ Oysa Çakmak, muhafazakâr ve dindar bir kişi olarak tanınıyordu. Halk üzerindeki etkisi de, Sertel’lerin düşündüğü şekilde yüksek miydi, bu da pek belli değildi.

Bu süreçte, yâni Sertel’lerin ve onlar gibi düşünen DP’lilerin Meclisi boykot etme eğilimine karşı özellikle Adnan Menderes etkili olmaya çalışıyordu. Nitekim Menderes, yıllar sonra Yassıada’da Yüksek Adâlet Divânı’nda yaptığı savunmada, bu dönemde DP içinde de Meclise katılmak istemeyen kişilerin bulunduğunu,

1 Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 45.

2 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 126 ve 181-184.

3 Nâdi, **age**, s. 294. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-818.

4 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 181-184; Nâdi, **age**, s. 294-295. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947).

5 Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 265-273; Sabiha Sertel, **age**, s. 381-393. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947).

ancak kendisinin Meclise katılmak ve meşrû bir siyâsî parti olmaya devâm etmek yönünde çaba harcadığını açıklayacaktır.⁶

Menderes, bu aşamadaki siyâsî tutumunu Yassıada'da şöyle savunuyordu:

“Meclise katılmamızın birinci sebebi, demokratik bir idârenin kısa zamanda tahakkuk ettirilemeyeceği husûsundaki inancımızdan gelen bir mûsâmahalı görüşün neticesidir. Sâniyen, Meclise muhalefet olarak katılmadığımız takdirde, bu hâlin süratle bir iç buhran yaratarak, mânevî âsâyişin bozulması ihtimâlini ciddî bir endişe olarak görüyorduk. Bundan ancak düşmanlar ve memlekette karışıklık çıkartmak isteyen bedbahtlar memnun olurdu. (...) Parti içinde bu iltihâka aleyhtar olan kuvvetli cereyân mevcut olduğunu ilâve etmeliyim.”⁷

Bizzat Bayar da, sâdece iki yıl sonra şunları söyleyecektir:

“Millet Meclisi'ne partimizin katılıp katılmayacağı husûsu o vakit gâyet nâzik ve ehemmiyetli bir mesele olarak karşımıza çıktı. Aramızda bu meseleyi uzun boylu müzâkere ve münâkaşa ettik. 21 Temmuz seçimleri ile vücut bulmuş olan bir Meclise iltihak etmemeyi icâb ettiren sebep ve mütâlaalara rağmen, memleketin yüksek menfaatlerini üstün tutarak, târihî mesûliyetlerini üzerimize almak sûreti ile Meclise katılmaya karar verdik. Bu, yine partimiz adına ihtiyâr edilmiş büyük bir fedâkârlık olmuştur.”⁸

Samet Ağaoğlu da, yıllar sonra şöyle yazacaktır:

“1946 seçimlerinden sonra en çok İstanbul teşkilâtında ve Zekeriyâ Sertel, Câmi Baykut, Tefvik Rüştü Aras gibi bâzi kimselerin etkisi ile seçimlerde yapılan hileler, baskılar, kânunsuzluklar ileri sürülerek, Demokrat Parti milletvekillerinin Meclisi terk etmeleri fikri, ‘sine-i millete avdet’ parolası ile belirmiş, hattâ ya Câmi Baykut ya da Zekeriyâ Sertel, Bayar’a ‘Çankaya eteklerine kadar gelmiş ihtilâli durdurmakla suçlayan’ bir telgraf bile çekmişti. Bu tehlikeli akıma karşı yine Bayar ve Menderes kuvvetle karşı koydular.”⁹

6 **Yapılmayan Savunmalar**, s. 127.

7 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 183.

8 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 316. Ayrıca bkz. Us, **age**, s. 682.

9 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 50. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 81; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 181-183 ve 191. Nitekim **Cumhuriyet** gazetesi de, DP içinde bu yönde görüş ayrılıkları ve tartışmalar olduğunu haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (24.7.1946).

Samet Ağaoğlu, yayına hazırladığım günlüğünde, politikaya atılma mâcerâsına da değinmektedir. Aslında kendisi CHP üyesiydi ve 1943 milletvekili genel seçimine CHP adayı olarak katılmak için girişimde de bulunmuştu. Ne var ki, kendisi yerine ablası Tezer Taşkıran milletvekili yapılmıştı. Bunda o sırada CHP

Yine Samet Ağaoğlu, bir başka eserinde de, bu aşamada DP içindeki anlaşmazlık ve çatışmaları şöyle ifade ediyor:

“[DP] Genel İdare Kurulu’ndan şikâyet edenler, emel ve arzularını liderlere kabûl ettiremeyenler, partiyi gizli maksatlarla başka yönlere sürüklemek isteyenler, İstanbul İl Başkanı’nın [Kenan Öner’in] etrafında toplanmaya başladılar. Parti içi bü-yük anlaşmazlıkların temeline ilk taş, 1946 seçimlerinin sonuçları belirir belirmez konuldu.

[Cumhuriyet] Halk Partisi iktidârının çeşitli baskıları ile yapılmış bu seçimle Demokrat Parti, Meclise ancak altmış kadar mebus sokabilmişti. Bu durum samimi Demokratları üzmüştü. Partiyi maksatlarına âlet etmek isteyenlere de yeni bir yol tutmak fırsatını vermiş, üzülenlerle fırsatı yakalayanlar bir noktada birleşmişlerdi: ‘Bunca hilelerle, baskılarla, tehdit altında yapılmış bir seçimin sonuçlarını meşrû saymak mümkün değildir. Gelen Meclis millî irâdeyi temsil etmemektedir. Bunun içindir ki, Demokrat Parti mebusları, Meclisin meşrû olmadığını ilân ederek ‘sine-i millet’e dönmelidirler.’

Görünüşü çekici ve kandırıcı olan bu tez uygulanmaya kalkışılıysaydı, çok tehlikeli durumların doğmasına yol açabilirdi. Memleket zâten ateş üzerinde oturuyordu. Şiddetli bir tahrikin patlatacağı muhakkak ihtilâl, arzu edilen demokratik düzen yerine, önce anarşi, arkasından da sağ veyâ sol diktatörlük getirecekti. Demokrat Parti liderleri, siyâsî hayatlarının en basiretli ve akıllı kararlarından birini verdiler ve millî irâdenin gerçek temsilcileri olarak Meclisten çekilmek fikrinin karşısına dikildiler. Fakat bu andan itibaren de parti içi çekişmenin ilk teması ortaya atıldı: ‘Demokrat liderler, İsmet Paşa ile anlaşarak, milleti aldatmış, millî irâdeye hıyânet etmişlerdir.’

Bu iddiânın başlangıç işâretini de, daha sonra Kenan Öner ile İnsan Haklarını Koruma Derneği’nde birleşecek olan Câmi Baykut veyâ Zekeriya Sertel, parti merkezine çektiği ve gazetelere de verdiği telgrafla, ‘Demokrat Parti’nin halk kitlelerinin hissîyâtına aykırı hareket ettiği ve Çankaya eteklerine kadar yürümüş halk hareketlerinin durdurulduğunu’ söylemek sûreti ile vermişti.

Demokrat liderlerini korkaklık ve hıyânetle suçlandıranlar, bu işte asıl kaba-hati Fuat Köprülü’ye yüklemek gibi kurnazca bir yol da tuttular. Köprülü fikir adamıydı. Bu sıfatla partinin kararlarında etkili sayılıyordu. Atatürk öldükten son-

Genel Sekreteri olan Memduh Şevket Esenal’ın da rolü olmuştur. Samet Ağaoğlu, daha MKP kurulduğunda CHP’den istifâ ettiğini açıklamaktadır. Daha sonra DP’ye ancak 1946 seçimlerinden hemen önce katılmıştır. Fakat daha 1945 yılının sonlarında DP’nin daha kuruluşundan önce kendisiyle birlikte olacağını Celâl Bayar’a bildirmekten de çekinmemiştir. Ancak 1946 seçiminde milletvekili olamamıştır. Samet Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, s. 22-37.

ra İsmet Paşa'ya yanaşması çabası da henüz unutulmamıştı. Bunlara, Meclisten çekilmemek konusunda liderlerle berâber olan [DP Meclis] Grubu çoğunluğunun sırf idâresizliği, lâubâlliliği yüzünden Köprülü'yü sevmemiş olması da katılınca, kızgınlıklar onun üzerine çevrildi. Kenan Öner de, o sıralarda İstanbul teşkilâtında aleyhinde çalışmakta bulunan Fuat [Köprülü] Beyin oğluna karşı duyduğu hiddetle hedef olarak yine Köprülü'yü ele aldı. Genel İdâre Kurulu'nu ve liderleri Köprülü'nün şahsında hırpalayacak, kavgacı gururunu böylece tatmin edecekti. Yoksa Öner'in kendi çevresine toplananların gizli, açık emelleri ile ilgisi olduğunu aslâ sanmıyorum.”¹⁰

Samet Ağaoğlu, bu aşamada Ahmet Emin Yalman'ın tutumu ile ilgili olarak da şunları yazacaktır:

“Ahmet Emin [Yalman] Bey, Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında nereden gelirse gelsin şiddet hareketlerinin aleyhinde kaldı. İktidarla muhalefet arasındaki hakemlik rolünü, kendi ölçüleri ile bu şiddet derecesine göre ayarladı. Her iki partinin liderlerini her vâsıta ile, bu arada yine her iki partiden liderlere yakın itidalli kimseler kanalı ile yumuşatmaya çalıştı. Partiler içinde müfrit saydıklarını tutmuyor, parti politikası bu müfrit saydıklarının düşüncelerine göre belirince, bu sefer toptan partinin karşısına çıkıyordu. Bunun içindir ki, Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinden sonra Mecliste kalmak kararından başlayarak, 12 Temmuz Beyannâmesi'ne, parti içi kavgalarda Genel İdâre Kurulu'nun tutum ve kararlarına kadar bütün davranışlarını destekledi.”¹¹

Samet Ağaoğlu, bir başka incelemesinde de, yine aynı noktaya işaret ediyor ve gerek İnönü'nün ve gerekse Bayar'ın soğukkanlı siyâsî tutumları ile seçimlerden sonra gündeme gelebilecek olası bir büyük krizi önlediklerini ve 1950 seçimlerine kadar da aynı soğukkanlı tutum ile siyâsî faaliyetleri önemli bir krize neden olmadan sürdürdüklerini belirtiyor ve her iki liderin bu tutumlarının siyâsî hayattaki önemini vurguluyor.¹²

Diğer yandan, DP Genel İdâre Kurulu içinde de tam bir anlaşma yoktu. Nitekim yine Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, bu kritik aşamada, örneğin Yusuf Kemâl Tengirşenk için şunları yazacaktır:

10 Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s. 79-81. Bu konuda ayrıntı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, *İktidar ve Demokratlar*.

11 Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 175.

12 Ağaoğlu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 116.

“[Yusuf Kemâl Tengirşenk], 21 Temmuz 1946 seçimlerine kadar Ankara’da parti merkezinde yalnızca bir defâ gözükte. O da, hükümetin Ruslarla yapılması düşünölen bir anlaşma hakkında fikrini almak için yaptığı dâvet üzerine Ankara’ya geldiği gün! Halbuki bu aylarda parti müteşebbis kurulunun ağır vazifeleri ve sorumlulukları vardı. Önemli konularda, meselâ belediye ve muhtar seçimlerine girmek gibi kararlara varıyor, hükümetin Demokrat Parti’yi komitacılıkla suçlandırarak yaptığı baskılara karşı konulmak çâreleri aranılıyordu. Yusuf Kemâl [Tengirşenk]’in seçimler sonuna kadar verilmiş kararların belki de hiçbirinde imzâsı yoktur. Tengirşenk, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti adayı olarak Sinop’tan seçildi. Artık müteşebbis kurul toplantılarına ara sıra katılıyordu.

Ama kimsenin dikkatinden kaçmayan nokta şu idi: Bayar’ın bulunmadığı toplantılara gelmiyordu. Aslında da kurulda yine Bayar’dan başka kimseyi sevmez, hattâ saymaz gözüküyordu. Fuat Köprölü’ye karşı çeşitli sebeplerle, hele yüksekte konuşması, lâubâli hâlleri yüzünden derin bir antipatisi vardı. Emin Sazak’ı fazla kurnaz buluyor, Cemâl Tunca’nın İsmet Paşa’ya muhalif bir toplulukta nasıl olup da yer aldığı bir türlü anlamıyordu. Menderes, onun için meçhûl bir adam... Koraltan hakkındaki düşünceleri ise, en hafif kelimesi ile tatsız!”¹³

DP, bütün bu tartışmaların ve çatışmaların içinde Meclise katılacak, ama Şevket Süreyyâ Aydemir’in anlatımı ile “yeni parti Meclise daha baştan uzlaşamaz bir parti olarak” girecek ve “Meclis içinde, yâni demokratik murâkabenin iki kanadı arasında rûhî bağlar ve saygı duyguları daha baştan kopmuş gibi” olacaktı.¹⁴

Bu arada Hilmi Uran, anılarında, Meclisin açılmasından çok kısa bir süre sonra iki parti arasında yapılan gizli bir görüşmeden söz ediyor. Buna göre, görüşme ‘46 seçimlerine ilişkin ve toplantıda Bayar, Menderes ve Köprölü de hazır bulunmuştu. CHP kanadını ise Saraçoğlu, Uran ve Barutçu temsil ediyordu. Adnan Adıvar görüşmeye bağımsız olarak katılmıştı. Uran’ın naklettiğine göre, DP yöneticileri, seçimlerden şikâyetlerini dile getirmişler ve bazı illerde seçimlerin yenilenmesini istemişlerdi. Uran’a göre, “maksatları (...) herhangi bir vilâyet seçimini bozdurabilmek, (...) böyle bir adım atmaya sevk etmekte.”¹⁵ Bu talebin kabul edilmemesi üzerine toplantı sonuçsuz kalacaktır. Uran’ın ifâdesi ile “bu toplantı,

13 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 72-73. Bu konuda ayrıntı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 43-44, 345 ve 496.

14 Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 438.

15 Uran, **age**, s. 459-460. Ayrıca bkz. Tokar, **Tek Partiden Çok Partiyeye**, s. 192-194.

geçmiş seçimler hakkında iki partinin karşılıklı dostça ilk ve son münâkaşası olmuştur.”¹⁶

Bu arada Samet Ağaoglu, Adnan Adıvar hakkında da şunları yazıyor:

“Adnan Adıvar, siyâsî hayatının şartları birbirinden farklı bütün devirlerinde fikir adamı olarak insan hak ve hürriyetlerinin korunması prensibine sâdik kaldı. (...) Bana öyle geliyor ki, Adnan Adıvar, İsmet Paşa'yı da, Bayar'ı da pek sevmiyordu. Fakat çok partili rejimi, insan hakları prensipleri bakımından tutuyordu. Demokrat Parti liderinin de bu hakların savunucusu olduğu için yenilmesini istemiyordu. Daha doğrusu, asıl yenilmesini istemediği, Demokrat Parti idi. Bunun şartlarından biri olarak da, çok partili rejime kavgasız erişmeyi gerekli buluyordu.

Adıvar'ı iki parti arasında arabuluculuğa iten bir başka rûhî sebep var ki, kökü, Millî Mücadele'den hemen sonraya dayanır. Adnan Bey, siyâsî kişiliğini biraz eşi Hâlîde Edib Hanım ile paylaşır. Her ikisi de, Atatürk'e suikast olayından sonra on yıldan fazla bir süre memleket dışında kalmanın acısını, fikir ve siyâset hamleleri ile azaltmak istiyorlardı. Bu, ruh ve kafalarının tesellisi olacaktı. Türkiye'ye insan hak ve hürriyetleri konularında yeni fikirlerle dönmüşlerdi. Bu fikirlerin başında, 1924 Anayasası'nın kuvvetlerin birliği prensibi yerine, devleti, halkın seçtiği meclislerle berâber bir takım tam muhtar müesseselere dayatmak tezi geliyordu. Üniversite muhtâriyeti, anayasa mahkemesi gibi... Bu yolda fikirlerin yanında, sosyal adâlet prensiplerinin ön plânda tutulmasını isteyen görüşler yer alıyordu.

Millî Mücadele'den sonra Adnan Bey ve Hâlîde Hanımın başından geçen ve onları memleket dışında yıllarca kalmaya zorlayan mâcerâ, bir bakıma 1924 Anayasası'nın yarattığı diktatör Meclis yetkilerinin uygulamada birkaç kişinin elinde toplanmasından ileri gelmişti. Başka türlü de olamazdı. Üç, beşyüz insan, aynı zamanda bu yetkileri kullanamayacağına göre, onlar nâmına birkaç kişi fiilen diktatör durumunda olacaklardı. Yeni devlet anlayışını ise, ancak yeni bir parti getirebilirdi. Bunun için de Demokrat Parti'yi başarıya ulaştırmak gerekiyordu. İşte, Adnan Adıvar'ın arabuluculuğunda bu düşünceler rol oynamakta ve onu yalnız iktidarla Demokrat Parti liderleri arasında değil, zaman zaman da Demokrat Parti Meclis Grubu ile Genel İdâre Kurulu arasında bir çeşit hakemlik yapmak hevesine kaydırılmaktaydı. Böylece içimizdeki anlaşmazlıklarda gruptaki milletvekillerini Genel İdâre Kurulu'na karşı kışkırtan hareketleri de görülüyordu.”¹⁷

16 Uran, *age*, s. 459-460. Ayrıca bkz. Toker, *Tek Partiden Çok Partiyeye*, s. 192-194.

17 Ağaoglu, *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*, s. 172-173. Bu konuda ayrıntı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, *TMŞD (Türkiye'de Millî Şef Dönemi 1938-1945)* (Cilt: 2), s. 41-52.

DP sonunda Meclise katılacaktır; fakat ileride ayrıntıları ile göreceğimiz üzere, zaten kuruluşundan beri iç çatışmaları ve çekişmeleri bitmeyen muhalefet partisi içinde yakın zamanda infilâk etmeye hazır potansiyel bir ayrışma unsuru bırakarak...

2. YENİ MECLİS

Sekizinci dönem TBMM, oturuma en yaşlı üye sıfatı ile başkanlık eden CHP Seyhan milletvekili Ali Münif Yegena'nın geçici başkanlığında 5 Ağustos'ta toplanır.¹⁸ Yegena'nın ifâdesi ile "bu Meclisin bundan evvelki Meclislere nazaran iki mühim ve mümeyyiz farkı vardı." "Birincisi, tek dereceli seçim mahsûlü olması, diğeri de iki esaslı partiden ve müstakil olarak seçilen sayın üyelerden terettüp etmiş bulunması"ydı.¹⁹ Ancak herkesin bu kadar iyimser olmadığı da dikkati çekiyordu: Örneğin Nâdir Nâdi, bir kez daha ve açıkça demokrasiye geçiş için erken davranıldığını vurguluyordu.²⁰ Fâlih Rıfki Atay ise, "dördüncü tecrübe"nin sürebilmesinin iktidar kadar muhalefetin de sorumlu davranmasına bağlı olduğunu vurguluyordu. "Târih, demokrasiyi geliştirmek yolundaki iyi niyetsizlik ve baltalama teşebbüslerini hiçbir tarafa affetmeyecekti." "Türkiye'de demokrasi rejiminin (...) gelişip gelişmemesi" de buna bağlıydı.²¹ Necmettin Sadak da aynı konuya değiniyordu: "Bu hareket ve mücâdeleyi, bu ilk adımları verimsiz kılmayacak şekilde ayarlamak, en doğru mecrâyâ sokmak" gerekiyordu. "Bu tecrübenin (...) kuru gürültüler ve korkutucu sarsıntılar içinde kaybolup gitmesi" ya da kalıcı olması, Meclisin "olgunluk" seviyesine bağlıydı.²²

Yeni Mecliste DP 59 milletvekiline, bağımsızlar ise yalnızca 7 üyeye sâhipti.²³ İlginç olan bir nokta da, Meclisteki oturma düze-

18 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 1. Birleşim, (5.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 70-71.

19 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 70-71.

20 Nâdir Nâdi, "Sekizinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin Vazifeleri", **Cumhuriyet**, (6.8.1946).

21 Fâlih Rıfki Atay, "Sekizinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi", **Ulus**, (5.8.1946). Ayrıca bkz. Fâlih Rıfki Atay, "Yeni Hükümet Kurulmuştur", **Ulus**, (8.8.1946).

22 Necmettin Sadak, "Sekizinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı", **Akşam**, (6.8.1946); **AT [Ayn Tarihi]** Sayı: 153, (Ağustos 1946).

23 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 309-316. Ayrıca bkz. Kili, **age**, s. 97.

ni ile ilgilidir. CHP'nin talebi üzerine, CHP Meclis Grubu Meclis salonunun solunda, DP Meclis Grubu ise sağında oturuyordu.²⁴

Öncelikle Meclis Başkanı seçimine geçilir. CHP İstanbul milletvekili emekli Orgeneral Kâzım Karabekir 379 oy ile Meclis Başkanlığı'na seçilir. Diğer aday, DP Sinop milletvekili Yusuf Kemâl Tengirşenk ise ancak 58 oy alabilmiştir.²⁵

CHP'nin TBMM Başkan adayı olarak Kâzım Karabekir'i ve ileride göreceğimiz gibi, DP'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı önermesinin sembolik bir önemi ve anlamı vardır. Çakmak, Atatürk'ün değişmez Genelkurmay Başkanı olarak siyâsî sahnede yerini alırken, Karabekir Atatürk'ün siyâsî hasmı olarak artık CHP'nin TBMM Başkan adayydı. Karabekir'in başkanlığa seçilmesi ile birlikte bir zamanlar kırılan siyâsî onuru belki de bir miktar tâmir edilmiş oluyordu. Bu seçim, Karabekir açısından siyâsî bakımdan temize çıkma sürecinin de sonu sayılabilir. Her ne olursa olsun, DP Atatürk'ün tâkipçisi ve gerçek siyâsî mirasçısı, CHP ise Atatürk'ün izinden ayrılmış bir siyâsî parti görünümüne bürünmüştü.²⁶ Belki de biraz da bu nedenle Nâdir Nâdi, CHP'nin benliğini yitirdiğini ve CHP ile DP arasında hangi partinin inkılâba daha çok bağlı olduğu konusunda bir saptamada bulunma imkânı kalmadığını ileri sürüyordu.²⁷ Bu saptama, Nâdi açısından CHP'nin uzak geçmişi ile bağla-

24 DP milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli'nin açıklaması için bkz. **TBMM TD Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 1, 15. Birleşim**, (16.9.1946). Ayrıca bkz. **AT, Sayı: 153, (Ağustos 1946); Goloğlu, Demokrasîye Geçiş**, s. 87-88.

25 **TBMM TD, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 1. Birleşim**, (5.8.1946); **AT, Sayı: 153, (Ağustos 1946)**. Oysa Kâzım Karabekir'in CHP'nin Meclis Başkanı adayı olmasına CHP Meclis Grubu'nda da belirli bir muhalefet vardı ve CHP Meclis Grubu'nda yapılan oylamada adları belirlenemeyen üç üye red oyu kullanmıştı. **Cumhuriyet**, (4.8.1946). CHP Meclis Grubu toplantısına katılan 360 üyeden 357'si ise Karabekir'in adaylığı için oy kullanmıştı. **Ulus**, (4.8.1946); **AT, Sayı: 153, (Ağustos 1946)**. Doğan Nâdi de, Karabekir'in TBMM Başkanlığı'na seçilmesini eleştiriyordu. **Cumhuriyet**, (5.8.1946). Benzer bir eleştiri Nâdir Nâdi tarafından da yapılacaktır. Nâdir Nâdi, "Mecliste Bugünkü Asabi Havaya Yol Açan Sebepler", **Cumhuriyet**, (8.8.1946). Bu türden eleştirilerin nedenini tahmin etmek kolaydır. Hatırlanacağı gibi, Karabekir, Atatürk'ün ölümünden sonra siyâsete yeniden geri dönebilmişti ve eskiden Atatürk'ün yakınında iken İnönü tarafından siyâsetten uzaklaştırılan siyâset çevresi açısından pek de makbul bir siyâsî kişilik sayılmazdı. Bkz. Cemil Koçak, **TMSD**, (Cilt: 2), s. 41-52. Belki de belirtilmesi gereken bir başka nokta da, TBMM eski Başkanı Abdülhâlik Renda'nın kendisine oy verilmesini istemesiydi. **AT, Sayı: 153, (Ağustos 1946)**. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasîye Geçiş**, s. 70-71; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 341-342; Eroğul, **age**, s. 18; Burçak, **Türkiye'de Demokrasîye Geçiş**, s. 99; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 185-186; Nâdi, **Perde Aralığından**, s. 294-295.

26 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 185-186.

27 Nâdir Nâdi, "Mecliste Bugünkü Asabi Havaya Yol Açan Sebepler", **Cumhuriyet**, (8.8.1946).

rını koparmakta olduğuna yönelik kuvvetli bir iddiâydı. Fakat buna karşılık Nâdi için DP de bu mirası sâhiplenmiş değildi

Meclis başkan vekillikleri, Meclis divân kâtiplikleri ve idâreci üyelikler için yapılan seçimlerde söz konusu üyelikler için sâdece iktidar partisine mensup milletvekillerine yer verilecektir.²⁸ Ashında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu kez CHP Genel Başkan Vekili sıfatı ile DP'ye ve Bayar'a TBMM Başkanlık Divânı üyelikleri dışında, ya iki kâtiplik ya da bir idâre heyeti üyeliği için kontenjan ayırmayı önermiş, fakat bu öneri DP Genel İdâre Kurulu tarafından reddedilmişti. DP, önerinin kabûl hâlinde yeni Meclisin meşrûluğunun kabûl edilmiş sayılacağından endişe etmiş ve kuşku duymuştu.²⁹ Neticede bu siyâsi jestin reddi, DP açısından herhangi bir kazanım sağlamamıştı. Görülüyor ki, DP yönetimi de atacağı adım konusunda kendisinden pek emin değildi. Bayar, öneriyi görüşmek için arkadaşlarına danışma ihtiyâcını hissetmişti.

Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilir. İsmet İnönü, oylamaya katılan 451 üyenin 388 oyu ile yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilir. Diğer adaylar, İstanbul bağımsız milletvekili ve Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 59 oy ve Meclis Başkanlığı seçimine de katılan Yusuf Kemâl Tengirşenk de iki oy alır. İki oy da boş çıkmıştır.³⁰ CHP, Cumhurbaşkanı İnönü'yü ayak-

28 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71.

29 **Cumhuriyet**, (4.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 184-185.

CHP Meclis Grubu Başkanlığı'ndan yapılan açıklamada, CHP Meclis Grubu'nun 3 Ağustos'ta CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında toplandığı belirtilerek, şöyle deniliyordu:

"Başbakan [Şükrü Saraçoğlu], Demokrat Parti [Genel] Başkanı Celâl Bayar'ı davet ederek [kendisi ile] yaptığı bir görüşmede, Demokrat Parti'nin Meclisteki milletvekili sayısının hesaplanan nispetine göre, Meclis Başkanlık Divânı'nda iki üyelikle temsil edilemeyeceğini binâen, eğer isterlerse ya iki kâtiplik veya bir idâre heyeti üyeliği ile bir kâtiplik yerinin kendilerine bırakılacağı hususunu [Cumhuriyet Halk] Parti[si Meclis] Grubu'na teklif edeceğini bildirdiğini ve Celâl Bayar'ın [da] bu teklifi gayri müsâit karşılammakla beraber, keyfiyeti bir kere daha kendi arkadaşları ile görüşerek, ona göre ya kendisinin bizzat veya bilvâsta cevap vereceğini, bu görüşmeden takriben yedi saat sonra Demokrat Parti [Genel] Merkezi'nden Celâl Bayar adına söz söylemeye yetkili olan bir zâtın Başbakanlık Özel Kalem Müdürü'ne telefonla bugün Başbakanla görüşülen husus hakkında Celâl Bayar'ın teşekkürlerini ve fakat konuşulan mevzuu kabul etmediklerini bildirdiğini [CHP Meclis] Grubu heyetine tebliğ etti." **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Bu görüşme ve öneri o denli iyimsir bir atmosfer yaratmış olmalı ki, **Cumhuriyet** gazetesi, aynı günkü bir başka haberinde, hükûmete iki de DP'li üyenin alınacağını ileri sürüyordu. **Cumhuriyet**, (4.8.1946). Böyle bir haber, baştaki büyük, fakat temelsiz beklentileri de açığa vurmaya bakımdan önemlidir.

30 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). İnönü'nün adaylığı, CHP Meclis Grubu'nda 366 oy ile belirlenmişti. **Ulus**, (4.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, s. 341-342; Eroğlu, **age**, s. 18; Burçak, **Türki-**

ta alkışlarla karşılarken, DP milletvekilleri sükûnetlerini bozmayacaklar ve ayağa da kalkmayacaklardır. DP Kütahya milletvekili Memduh İspartalıgil, bir söylentiye göre bu nedenle DP'den ayrılıp bağımsız kalmayı tercih edecektir.³¹ Muhtemelen muhalif sıraların bu tutumu hayli radikal görünmüştü. Siyâsî âkibetin belirsizliği de, milletvekilinin bu kararında etkili olmuş olmalıdır. Bu, DP'den tek istifâ da olmayacaktır. Bir süre sonra DP Çanakkale milletvekili Nürettin Ünen de, partisinden ayrılıp bağımsız kalmayı tercih edecektir.³²

3. RECEP PEKER HÜKÛMETİ

Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti, yeni Meclis'in toplandığı gün 5 Ağustos'ta istifâ eder ve Recep Peker yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilir. Peker Hükûmeti, hemen ertesi gün 6 Ağustos'ta açıklanır.³³

Başbakan: Recep Peker (CHP İstanbul milletvekili)

Adâlet Bakanı: Mümtaz Ökmen (CHP Ankara milletvekili)

İçişleri Bakanı: Şükrü Sökmensüer (CHP Gümüşhâne milletvekili)

Millî Savunma Bakanı: Cemil Câhit Toydemir (CHP İstanbul milletvekili)

Dışişleri Bakanı: Hasan Saka (CHP Trabzon milletvekili)

ye'de Demokrasiye Geçiş, s. 99-100; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 186; Us, **age**, s. 684; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 437.

- 31 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71; Us, **age**, s. 684-686; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 186-188; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 437-438. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (6 ve 9.8.1946); **Ulus**, (9.8.1946). Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, "Millete Hakâretten Utanmayan Bir Dalkavukluk Zihniyeti", **Dilek**, (4.11.1946); Fuat Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 110-112.

Fuat Köprülü, yukarıda sözü edilen yazısında, DP milletvekillerinin İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak TBMM'nin yıllık açılış toplantısında yaptığı konuşma öncesinde ayağa kalkmamalarını gerekçelendiriyor; Meclis içinden seçilen bir Cumhurbaşkanına karşı Meclis üyelerinin ayağa kalkamayacaklarını ileri sürüyor ve DP milletvekillerinin DP'den seçilecek bir Cumhurbaşkanına karşı da farklı hareket etmeyeceği tahhüdünde bulunuyordu. Fuat Köprülü, "Millete Hakâretten Utanmayan Bir Dalkavukluk Zihniyeti", **Dilek**, (4.11.1946); Fuat Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 110-112.

- 32 **Cumhuriyet**, (10.12.1946).

- 33 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 2. Birleşim, (12.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71-72; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaı**, s. 341-342; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 13-14; Eroğlu, **age**, s. 18; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, 100-102. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (7.8.1946); **Vatan**, (5-6.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).